
І. В. Процюк, кандидат юридичних наук,
доцент Національного університету «Юри-
дична академія України імені Ярослава
Мудрого»

Монархія як особлива форма державного правління

У самому терміні монархія безпосередньо відображений її зміст (лат. *monarchia* від давн.-греч. *μοναρχία* — «єдиновладдя»: *μόνος* — «один, єдиний» и *αρχή* — «влада, правління»), тобто моноправління, і характеризувався стійкістю, стабільністю, довготривалістю, оскільки зумовлювався сутністю держави станово-кастового суспільства, його монократичною формою¹. Історія державно організованого суспільства свідчить, що монархія як історична форма державного правління є однією із найдавніших. Вона склалася ще на зорі появи держави в суспільствах ранніх землеробських культур. Тут організація влади, що здійснювалася на жорстко централізованій основі, була найбільш ефективною, зрозумілою, відповідала найсуворішій регламентації сільськогосподарського виробництва, духовному світові хліборобів-общинників.

Як відомо, монархія існує на основі трьох основних принципів: безстроковості (довічність), престолонаслідування та

¹ Сравнительное конституционное право : учеб. пособие / отв. ред. В. Е. Чиркин. — М. : Междунар. отношения, 2002. — С. 255.

непогрішності трону (безвідповідальність)¹. Безстроковість означає, що влада монарха не обмежується певним строком повноважень. Існує лише два способи припинення повноважень монарха: смерть чи зречення. Останнє означає, що монарх добровільно припиняє свої повноваження і більше не вважається главою держави.

Престолонаслідування означає, що монарх, як правило, здобуває свою владу у спадок від попередників. З цієї точки зору безумовний інтерес становить Ватикан. Як відомо, «князі церкви» обирають Папу. У той же час вважається, що Папа, обираючи собі нове ім'я, позбавляється минулого, успадковуючи свій трон від апостола Петра. Така система існує в Малайзії й Об'єднаних Арабських Еміратах, своєрідних федеративних виборних монархіях. У кожній із цих держав глава держави переобирається раз на п'ять років. Це зближає главу держави — монарха з президентом, а монархічну форму правління з республіканською. Однак обидві держави залишаються монархіями, тому що главою держави не може бути обраний будь-який громадянин, що відповідає виборчим вимогам, а тільки один з «місцевих монархів» — правителів складових частин федерації. У Малайзії дев'ять з 13 суб'єктів федерації очолюються спадкоємними султанами (керування в чотирьох інших організовано інакше), і тільки ці дев'ять утворюють Раду правителів, що раз на п'ять років обирає главу держави². Історії також відомі декілька випадків, коли обирали монарха: у наддержаві Середньовічної Європи — Речі Посполитій, коли монарх (король) оби-

¹ Див. напр.: Терещук, М. М. Різновиди монархічної форми правління: порівняльна характеристика / М. М. Терещук // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. праць — К. : Ін-т держави і права НАН України ім. В. М. Корецького, 2007. — Вип. 38. — С. 146; Сухонос, В. В. Методологія правового дослідження монархічної форми правління: термінологія і класифікація постіндустріальної епохи / В. В. Сухонос // Методологічні проблеми правової науки : матеріали міжнар. наук. конф., Харків, 13–14 грудня, 2002 р. — Х. : Право, 2003 — С. 166.

² Терещук, М. М. Різновиди монархічної форми правління: порівняльна характеристика / М. М. Терещук // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. праць — К. : Ін-т держави і права НАН України ім. В. М. Корецького, 2007 — Вип. 38. — С. 144–145.

рався на засіданнях сейму, у Візантії, в Екваторіальній Африці дотепер рада старійшин обирає племінних королів строком на рік, а через рік ця рада знову підтверджує або не підтверджує повноваження обраного правителя. Саме такі факти дають підстави деяким науковцям виділяти виборну монархію¹.

Третій принцип — непогіршеність трону — означає, що монарх не несе відповідальності перед своїми підданими. Не буде помилкою зазначені принципи доповнити такими ознаками, як первинність, володарювання за власним правом, наявність символів монаршої влади.

Сучасна юридична наука визначає, що у світі сьогодні існує більше 40 монархій. За деякими джерелами їх усього 45: у Європі — 12 (Андорра, Бельгія, Ватикан, Великобританія, Данія, Іспанія, Ліхтенштейн, Люксембург, Монако, Нідерланди, Норвегія, Швеція), в Америці — 10 (Канада, Антигуа й Барбуда, Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Гренада, Сент-Вінсент і Гренадини, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Лусія, Ямайка), в Австралії та Океанії — 6 (Австралія, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Соломонові Острови, Тонга, Тувалу); в Азії — 13 (Бахрейн, Бруней, Йорданія, Малайзія, Непал, Камбоджа, Кувейт, Катар, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Саудівська Аравія, Таїланд, Японія); в Африці — 3 (Лесото, Марокко, Свaziленд)². До цього переліку можемо додати в Азії — Бутан, в Океанії — Острови Кука та Ніуе.

Слід акцентувати увагу на тому, що вищенаведений перелік монархічних держав, а відтак і їх видовий поділ, відображає сучасну державно-правову дійсність досить умовно, оскільки не всі вони володіють необхідними ознаками для їх віднесення до монархічного типу. Навіть зазначені традиційні для монархії ознаки (спадковість, безстроковість та безвідповідальність глави держави) не характерні для всіх без винятку цих держав. Тому цілком беззаперечною доречно вважати тезу про те, що реальною монархією є лише та держава, де зосереджена в руках її глави (монарха) політична влада «поширюється на всі сфери державної діяльності, є рушійною силою всього державного

¹ Чиркин, В. Е. Нетипичные формы правления / В. Е. Чиркин // Государство и право. — 1994. — № 1. — С. 24.

² Георгіца, А. З. Конституційне право зарубіжних країн : підручник / А. З. Георгіца. — Тернопіль : Астон, 2003. — С. 205.

механізму»¹. Тільки абсолютна монархія являє собою різновид монархічної форми державного правління, що характеризується юридичним і фактичним зосередженням усієї повноти державної влади (законодавчої, виконавчої, судової), а також духовної (релігійний) влади в руках монарха².

Залежно від обсягу й характеру повноважень глави держави, повноти його влади, від статусу парламенту сучасні монархічні держави поділяються на абсолютні, дуалістичні (перехідний різновид) та обмежені (конституційні, парламентські, які засновані на такій моделі поділу державної влади).

Оскільки абсолютна монархія і є монархією як такою, то необхідно проаналізувати перш за все саме цей різновид монархічної форми державного правління. Отже, абсолютна монархія (от лат. *absolutus* — безумовний) — це форма державного правління, при якій вся повнота державної влади сконцентрована в руках глави держави (монарха), який у силу свого особливого статусу (первинність, спадковість владних повноважень, безстроковість і безвідповідальність) одноосібно володарює в державі.

З точки зору загальної класифікації форм державного правління найважливіше значення мають юридичні ознаки абсолютної монархії, які можна виділити поряд з розглянутими загальними рисами, а саме:

1. Монарх є джерелом державної влади, суверенітет формально і фактично належить виключно йому, тому саме в його руках зосереджується вся повнота цієї влади, що дає підстави вважати монарха наддержавною інституцією з необмеженою владою, компетенція якої не підлягає регламентації. Влада монарха верховна, суверенна, не знає обмежень і поширюється на всі сфери державної діяльності.

2. Відсутність поділу державної влади на законодавчу, виконавчу й судову гілки, тому встановлюється єдиновладдя (необме-

¹ Еллинек, Г. *Общее учение о государстве* / Г. Еллинек. — Изд. 2-е испр. и доп. по второму немецкому изданию С. И. Гессеном. — СПб., Н. К. Мартынов, 1908. — Т. 1. — С. 502.

² Терещук, М. М. Різновиди монархічної форми правління: порівняльна характеристика / М. М. Терещук // *Держава і право. Юридичні і політичні науки* : зб. наук. праць — К. : Ін-т держави і права НАН України ім. В. М. Корецького, 2007. — Вип. 38. — С. 144.

женість влади) — державна влада, яка характеризується інституціональною, функціональною, суб'єктною (персональною) єдністю своїх органів, керівництво яких сконцентроване в руках глави держави — монарха. Монарх є єдиним або верховним законодавцем, бо тільки за його волевиявленням нормативні приписи можуть набувати силу закону¹; монарх є верховним суддею, від його імені здійснюється правосуддя, він володіє і правом помилування; формує уряд, призначає й звільняє посадових осіб виконавчої влади, уряд несе перед ним відповідальність.

3. Наявність розгалуженого бюрократичного апарату для здійснення державної політики, відповідального тільки перед монархом. При абсолютизмі держава досягає найвищого ступеня централізації, утворюються розгалужений бюрократичний апарат, регулярна армія й поліція.

4. Відстороненість народу від участі в управлінні загальнодержавними справами. Сам народ, який розглядається як об'єкт державно-владного впливу, зобов'язаний беззаперечно підкорюватися владі монарха, а відносини людини й держави опосередковуються через правовий стан підданства. Організаційних форм, за допомогою яких народ міг би безпосередньо приймати державно-владні рішення, фактично немає.

5. Монарх не несе конкретної політичної і юридичної відповідальності за результати свого правління, а за помилки і зловживання в державному керівництві відповідають державні чиновники. Більш того, повна політична та юридична безвідповідальність монарха при абсолютизмі доповнюється відсутністю контролю за його верховною владою з боку суспільства.

Абсолютні монархії сьогодні збереглися здебільшого на арабському Сході. З цього випливає, що причинами живучості такої форми правління є соціально-економічна база і відсутність гострих соціальних суперечностей. Зосередженням різних видів монархій є насамперед Аравійський півострів, народи якого тільки в другій половині XX ст. стали складатися в нації і в силу цього сприйняли законодавче закріплення влади правлячих династій як цілком природне, історично виправдане явище. У силу

¹ Общая теория государства и права : учебник / под ред. В. В. Лазарева. — М. : Юрист, 1994. — С. 258.

патріархально-племінної свідомості вони виходили з того, що висування певного сімейства в лідери здійснювалося за згодою одноплемінників, а традиціоналістське сприйняття диктувало їм лояльність стосовно такого лідера. Стійкість монархій у цих країнах достатньою мірою кореспондується із суспільно-політичною свідомістю, культурно-історичною матрицею населення, що відповідає певному рівневі їх соціально-політичного розвитку¹.

Дуалістична монархія (лат. *dualis* — двоїстий²) — це форма державного правління, при якій влада монарха обмежена законодавчими повноваженнями парламенту. Такі монархії інколи називають дарованими, оскільки дуже часто вони виникали внаслідок видання указу монарха про дарування представницькому органу народу (парламенту) законодавчих повноважень (наприклад, Росія з 1905 по 1917 рік, Пруссія у ХІХ столітті)³.

Історично першим прикладом дуалістичної монархії слід вважати Англію з моменту утворення в ній парламенту й приблизно до другої половини ХІХ ст., коли відбувся остаточний перехід до парламентської форми державного правління. Відомо, що перший парламент в Англії був скликаний лідером баронів, котрі виступили проти короля Генріха ІІІ, Симоном де Монфором у 1265 році, у якому засідали по два лицарі від кожного графства й по два представники від кожного міста, що поклало початок становому представництву в Англії. Незважаючи на поразку баронів надалі, король зберіг парламент. Уже із середини ХІV століття парламент став ділитися на Палату лордів і Палату обшин⁴.

Дуалістичні монархії в інших частинах світу стали з'являтися наприкінці ХІХ — на початку ХХ століття. Звичайно називають три такі характерні приклади: Німеччину (за Конституцією

¹ Александров, И. А. Монархии персидского залива: этап модернизации / И. А. Александров. — М. : Дело и сервис, 2000. — С. 152.

² Словарь иностранных слов и выражений : авт.-сост. Е. С. Зенович. — М. : ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ», 2004. — С. 208.

³ Див. напр.: Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. вищих навч. закл. / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. — Х. : Право, 2009. — С. 108.

⁴ Див.: Всеобщая история государства и права : учебник / под ред. К. И. Батыра. — М. : Былина, 1999. — С. 173.

1871 року)¹, Японію (за Конституцією 1889 року)², Росію (за Основними державними законами 1906 року)³. В історично перших дуалістичних державах склалися ті істотні ознаки цієї форми державного правління, наявність яких дозволяє виділяти сучасні дуалістичні монархії. По-перше, виконавча влада в дуалістичній монархії належить главі держави — монархові. По-друге, виконавча влада главі держави належить одноосібно. Уряд, що розуміється як колегіальний орган виконавчої влади, у цих формах державного правління відсутній або діє орган, що має лише деякі ознаки уряду.

Відносно сучасних дуалістичних монархій в юридичній науці немає єдиної думки. Найчастіше при цьому заперечується сам дуалізм при такій монархії. Стверджується, наприклад, що в дуалістичній монархії монарх має реальні й значні прерогативи, а парламент є дорадчим органом при монархові⁴. Вважається також, що поділ державної влади тут суто формальний, монарх продовжує користуватися безконтрольною владою, або що поділ державної влади між монархом і парламентом є формально-юридичним, а парламент фактично підкоряється монархові⁵, або що виникає деякий поділ влади монарха й парламенту при домінуванні монарха, що закріплюється в конституції⁶.

¹ Чиркин, В. Е. Основы сравнительного государственного права. — М. : Артикул, 1997. — С. 121.

² Ильинский, И. П. Формы государства в буржуазных и освободившихся странах // Государственное право буржуазных и освободившихся стран / под ред. И. П. Ильинского, Л. М. Энтина. — М. : Юрид. лит., 1988. — С. 183.

³ Толстик, В. А. Формы государства / В. А. Толстик // Теория государства и права / под ред. В. К. Бабаева. — М. : Юрист, 2004. — С. 91–92; Тарабан, Г. В. Реформирование формы правления и формы государственного устройства России в 1906–1907 годах (историко-правовой аспект) : дис. ... канд. юрид. наук. — СПб., 2005. — С. 8.

⁴ Див.: Арановский, К. В. Государственное право зарубежных стран / К. В. Арановский. — М. : Инфра-М, 1998. — С. 182.

⁵ Див.: Марченко, М. Н. Методологические проблемы изучения форм государства / М. Н. Марченко // Проблемы теории государства и права / под ред. М. Н. Марченко. — М. : Изд-во Зерцало, 2005. — С. 189.

⁶ Черкасов, А. И. Глава государства и правительство в странах современного мира. Конституционно-правовое регулирование и практика / А. И. Черкасов. — М. : Экзамен, 2006. — С. 23.

Теоретики права й держави звичайно обмежуються перерахуванням дуалістичних монархій в історичному минулому й взагалі не згадують про сучасні дуалістичні монархії. Набагато більше відомостей про сучасну дуалістичну монархію дають представники науки конституційного права. Так, В. Чиркін вважає, що дуалістичних монархій у чистому вигляді не існує. Є тільки змішані форми дуалістичної й парламентської монархій з перевагою елементів або першої, або другої. У першому випадку як приклад він наводить Йорданію до реформ 1990-х років, а в другому — Марокко¹. С. Камінський, котрий досліджував монархічні держави Арабського Сходу, до дуалістичних монархій цього регіону відносить Кувейт, Бахрейн, Йорданію й Марокко, вважаючи, що вони за своїми конституціям більш наближені до парламентських. Наприклад, у Кувейті монарх — емір — за Конституцією здійснює виконавчу владу разом з урядом — радою міністрів, призначає прем'єр-міністра й, за його рекомендацією, інших міністрів. Члени уряду несуть колективну відповідальність перед еміром і парламентом та індивідуальну відповідальність перед еміром². Інші вчені називають дуалістичними монархіями Йорданію, Марокко й Кувейт³. М. Сапронова зазначає, що у ряді країн Азії й Африки обмежені монархії діють у вигляді дуалістичних монархій (наприклад, у Марокко, Йорданії тощо). Це первісна форма обмеженої монархії⁴. Дуалістична монархія є виразом компромісу між пануючою верхівкою суспільства й іншою його частиною, в якому перевага все-таки залишається за монархом і його оточенням. Її можна розглядати як перехідну форму від абсолютної монархії до конституційної і парламентської.

¹ Див.: Чиркин, В. Е. Конституционные институты формы государства / В. Е. Чиркин // Сравнительное конституционное право. — М. : Манускрипт, 1996. — С. 460.

² Див.: Каминский, С. Л. Институт монархии в странах Арабского Востока / С. Л. Каминский. — М. : Наука, 1981. — С. 56.

³ Черкасов, А. И. Глава государства и правительство в странах современного мира. Конституционно-правовое регулирование и практика / А. И. Черкасов. — М. : Экзамен, 2006. — С. 24.

⁴ Сапронова, М. А. Государственный строй и конституции арабских республик / М. А. Сапронова. — М. : Муравей, 2003. — С. 182.

Далістична монархія об'єднує в своїй владній структурі як елементи монархії, так і елементи республіки. Серед перших — те, що главою держави є монарх, який володіє основними прерогативами у сфері виконавчої влади (формує уряд, відповідальний перед ним, керує збройними силами, поліцейськими та іншими правоохоронними органами країни тощо), може призначати членів верхньої палати парламенту, розпускати останній, накладати вето на прийняті парламентом законопроекти. Наявність парламенту, який формується частково на основі загальних виборів, його можливість обмежувати повноваження монарха в законодавчій та урядовій — у виконавчій сферах через інститут парламентської відповідальності — вказують на існування в таких державах рис республіканської форми державного правління. Згадані елементи так чи інакше відображені у формах правління таких держав, як Бутан, Йорданія, Кувейт, Марокко, Тонга.

У межах дуалістичної монархії як перехідної форми державного правління можна було б визначити певні видові відмінності (наприклад, форми правління таких держав, як Бутан, Тонга, Кувейт, що характеризуються переважанням в їх системі монархічних елементів, а в Йорданії та Марокко досить розвинутими є республіканські елементи, представлені парламентом¹), але вони не дають можливості сформувати чіткі та стійкі види зазначеної перехідної форми державного правління. Це, однак, є цілком зрозумілим, оскільки як абсолютна монархія, так і дуалістична монархія є досить динамічними видами, рух яких закономірно спрямований у бік республіки.

Слід підкреслити, що сучасні монархії зазнали істотних модифікацій, що відрізняють їх від монархій минулого. Загальна тенденція пов'язана з обмеженням влади монарха. У розвинутих країнах інститут монархії скрізь став безвладним інститутом. У країнах, що розвиваються, монархію прагнуть прикрасити деякими сучасними термінами. У конституціях говориться про «демократичну і соціальну» монархію (Конституція Марокко 1972 р.), про «конституційно-монархічне» королівство (Конституція Не-

¹ Див.: Бостан, С. К. Форма правління сучасної держави: проблеми історії, теорії, практики : монографія / С. К. Бостан. — Запоріжжя : Юрид. ін-т; Дике поле, 2005. — С. 117–122.

палу 1990 р. до проголошення його республікою. — *І. П.*), монархи дарують конституції там, де їх раніше не було (наприклад, Саудівська Аравія 1992 р., Оман 1996 р.), створюють подобу парламентських інститутів (Національні збори в ОАЕ). У деяких країнах, що розвиваються, введені інститути, що демократизували монархічну форму правління (Непал, Йорданія, Кувейт та ін.)¹.

Обмежені монархії залежно від джерела обмеження влади монарха традиційно поділяються на станово-представницькі, парламентські та конституційні. В умовах станово-представницької монархії влада монарха обмежена органом станового представництва. Ця форма монархії існувала в період формування централізованих держав у Європі, в епоху Відродження і Реформації (XII–XVII ст.). Щоб зрозуміти сутність цієї монархії, слід пригадати, що таке стан. Як правило, під станом розумілася соціальна група докапіталістичних суспільств, що має закріплені у звичай чи законі успадковані права та обов'язки. Прикладами станово-представницької монархії є Франція XII–XVII століть, коли владу короля дещо обмежували Генеральні Штати. Як відомо, французьке суспільство поділялося на три стани, представники яких утворювали окремі палати в Генеральних Штатах і рішення виносилися по палатах. Важливими повноваженнями Генеральних Штатів були їх повноваження у сфері фінансів².

Парламентську монархію часто називають конституційною. Так, наприклад, Р. Ромашов вживає поняття «конституційна (парламентарна) монархія»³, а І. Ракитська пише про конституційну парламентську монархію⁴. Деякі автори в поняття консти-

¹ Терещук, М. М. Різновиди монархічної форми правління: порівняльна характеристика / М. М. Терещук // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. праць – К. : Ін-т держави і права НАН України ім. В. М. Корецького, 2007 – Вип. 38. – С. 146.

² Сухонос, В. В. Методологія правового дослідження монархічної форми правління: термінологія і класифікація постіндустріальної епохи / В. В. Сухонос // Методологічні проблеми правової науки : матеріали міжнар. конф., Харків, 13-14 груд., 2002 р. – Х. : Право, 2003. – С. 167–168.

³ Ромашов, Р. А. Теория государства и права : краткий курс / Р. А. Ромашов. – СПб. : Питер Пресс, 2006. – С. 74.

⁴ Ракитская, И. Ф. Теория государства : учеб. пособие / И. Ф. Ракитская. – СПб. : Изд-во Альфа, 1999. – С. 74.

туційної або обмеженої монархії включають і дуалістичну й парламентську монархію¹.

Досить часто підставою виділення конституційної монархії вважається теза про те, що в конституційних монархіях влада монарха обмежена конституцією (Бельгія, Швеція, Іспанія та ін.), а в парламентських, при відсутності писаної конституції як окремого акта, — повноваженнями інших державних органів, передусім парламенту (наприклад, Великобританія). У літературі є пропозиції називати обидва ці різновиди терміном «представницька монархія»². Справедливо буде зазначити певну формальність або умовність виділення цих різновидів обмеженої монархічної форми державного правління, по-перше, через те, що модель організації вищих державно-владних інститутів у цих різновидах суттєво не відрізняється одна від одної, щоб мати підстави для їх виділення. Тому такі країни, як Великобританія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Швеція, Норвегія, Данія, Японія та інші, належать до числа демократичних держав й є конституційними парламентськими монархіями. Причому всі вони являють собою високорозвинені країни із цілком демократичним політичним режимом.

По-друге, що вже неодноразово зазначалося, з погляду реалізації принципу поділу державної влади обидва названі сучасні різновиди обмеженої монархії не відрізняються від парламентських республік, оскільки монарх тут є главою держави і здійснює виключно представницькі функції. Щодо нього діє формула: «монарх царює, але не править», усі акти, які видаються від імені монарха, створюються виконавчою владою і попередньо схвалюються міністрами. Займаючи позицію над партійними й політичними конфронтаціями дня, монарх виступає символом національної єдності й історичного минулого. Головною політичною фігурою у державі є, як правило, прем'єр-

¹ Общая теория государства и права. Курс лекций. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Манускрипт, 1996. — С. 52; Хропанюк, В. Н. Теория государства и права : учеб. для вузов / В. Н. Хропанюк. — 3-е изд., испр. и доп. — М. : Интерстиль : Омега-Л, 2006. — С. 106.

² Сухонос, В. В. Методологія правового дослідження монархічної форми правління: термінологія і класифікація постіндустріальної епохи / В. В. Сухонос // Методологічні проблеми правової науки: матеріали міжнар. наук. конф., Харків, 13–14 груд., 2002 р. — Х. : Право, 2003. — С. 168.

міністр, який обирається парламентом і формально затверджується монархом. Так, наприклад, у Великобританії монарх своїм указом призначає того прем'єр-міністра, якого обере парламент. Подібні монархії в умовах сучасності є демократичними державами, в яких реалізовані на практиці такі демократичні принципи, як виборність, поділ державної влади, підконтрольність і підзвітність влади народу тощо. Монарх виступає своєрідним історичним атрибутом цих суспільств, «батьком нації», сприяє повазі до історичного минулого і власної державності.

Парламентська республіка й монархія розрізняються, насамперед, щодо формального походження владних повноважень глави держави¹. Якщо президент здійснює повноваження на основі мандата, отриманого за результатами виборів, то монарх володарює за власним правом, визначеним у порядку престолонаслідування². Одні автори ці варіанти однієї й тієї ж форми правління об'єднують поняттям «парламентський режим»³, другі — «парламентські країни» або «країни з парламентською формою правління»⁴, інші — «парламентське правління»⁵. Деякі дослідники взагалі не вважають парламентарну монархію монархічною формою правління на тій підставі, що уряд несе відповідальність не перед монархом, а перед парламентом⁶.

¹ Тихонова, Є. А. Парламентська республіка / Є. А. Тихонова // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. — К.: «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2002. — Т. 4: Н—П. — С. 438—439.

² Див.: Чиркин, В. Е. Основы сравнительного государственоведения / В. Е. Чиркин. — М.: Изд. дом «Артикул», 1997. — С. 119.

³ Маклаков, В. В. Конституционное право зарубежных стран. Общая часть: учеб. для вузов / В. В. Маклаков. — М.: Волтерс Клувер, 2006. — С. 402.

⁴ Тихонова, Є. А. Парламентська республіка / Є. А. Тихонова // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. — К.: «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2002. — Т. 4: Н—П. — С. 438—439; Проблемы общей теории права и государства / под ред. В. С. Нерсесянца (автор раздела VII — В. А. Четвернин). — М., 1999. — С. 599; Энтин, Л. М. Разделение властей: опыт современных государств / Л. М. Энтин. — М.: Юрид. лит., 1995. — С. 31.

⁵ Див.: Стародубский, Б. А. О классификации форм буржуазных государств / Б. А. Стародубский // Ученые труды Свердл. юрид. ин-та. — Вып. 4. — Свердловск, 1964. — С. 497.

⁶ Див.: Благож, Й. Формы правления и права человека в буржуазных государствах / Йозеф Благож; с предисл. и под общ. ред. В. А. Туманова. — М.: Юрид. лит., 1985. — С. 27—28.

Така сутність різновиду обмеженої монархії — парламентської монархії — породжує певну колізію визначення самої монархії в сучасній юридичній літературі. З одного боку, монархію визначають як державу з одноособовою владою монарха. Так, на думку В. Хропанюка, монархія — це така форма правління, при якій верховна державна влада здійснюється одноосібно й переходить, як правило, у спадщину¹. З другого боку, у ряді сучасних визначень монархії підкреслюється, що верховна державна влада може зосереджуватися в руках монарха не тільки повністю, а й частково².

Не пояснює сутність сучасної парламентської монархії й республіки також твердження про те, що при монархічній формі правління джерелом влади і її носієм є монарх, а при республіканській — джерелом влади оголошується народ, а її носієм — виборні державні органи³. Так, у конституціях ряду європейських парламентських монархій із приводу джерела влади або суверенітету говориться саме зворотнє. Наприклад, ст. 33 Конституції Королівства Бельгія встановлює, що всі влади виходять від нації⁴ (народу). Відповідно до ч. 2 ст. 1 Конституції Королівства Іспанії носієм національного суверенітету є іспанський народ — джерело державної влади⁵. Згідно зі ст. 32 Конституції Великого герцогства Люксембург суверенітет належить націям; Великий герцог здійснює його відповідно до цієї Конституції й законів країни; він не має інших повноважень, крім тих, які офіційно покладені на нього Конституцією й особливими законами, прийнятими на підставі Конституції⁶.

Виборні органи державної влади передбачені не тільки в республіці, але й у парламентській монархії. До них насамперед

¹ Див.: Хропанюк, В. Н. Теория государства и права / В. Н. Хропанюк. — М. : Омега-Л, 2006. — С. 101.

² Див., напр.: Толстик, В. А. Формы государства / В. А. Толстик // Теория государства и права / под ред. В. К. Бабаева. — М. : Юристъ, 2004. — С. 90; Головастикова, А. Н. Проблемы теории государства и права / А. Н. Головастикова, Ю. А. Дмитриев. — М. : Изд-во «Эксмо», 2005. — С. 271.

³ Див.: Проблемы теории государства и права / под ред. М. Н. Марченко. — М. : Изд-во «Зерцало», 2005. — С. 183.

⁴ Конституции государств Европы : в 3 т. — М. : Волтерс Клувер, 2001. — Т. 1. — С. 346.

⁵ Там само. — Т. 2. — С. 50.

⁶ Там само. — С. 407.

належать представницькі органи законодавчої влади (парламенти). Водночас у республіках з антидемократичним політичним режимом вибори як парламенту, так і глави держави є суто формальними.

Однією з відмінних ознак монархії, на яку ми також вказували, нерідко вважають юридичну безвідповідальність монарха. При цьому йдеться насамперед про так звану контрасигнацію актів монарха, яка означає, що ці акти підлягають скріпленню підписом прем'єр-міністра або іншого міністра, які й відповідають за дію цих актів. Однак контрасигнація передбачена також й у парламентських республіках відносно актів президента.

Відмінною рисою республіки вважають можливість дострокового припинення повноважень представників державної влади. Однак, наприклад, в європейських монархіях передбачена відставка уряду й навіть відсторонення від влади монарха за рішенням парламенту. Так, у конституціях більшості європейських парламентських монархій передбачена можливість відсторонення монарха від виконання своїх повноважень у випадку виявленої нездатності до управління. Як правило, після того як монарх буде здатний здійснювати свої обов'язки, він може бути відновлений у своїх правах. У всіх цих випадках відповідні рішення приймає парламент. Так, наприклад, у 1989 році був відсторонений від посади, а потім відновлений у своїх правах король Бельгії Бодуен. Формальним приводом до цього послужила відмова монарха підписати закон про легалізацію абортів¹.

Таким чином, не можна не погодитися з тими авторами, які вважають, що основне розходження між монархією, уточнимо — обмеженою парламентською монархією, й республікою полягає в способі й умовах заміщення поста глави держави — монарха в монархії й президента в республіці. За всіма іншими ознаками парламентські монархії нічим не відрізняються від парламентських республік, тому можна стверджувати, як вже зазначалося, що монархією за своєю сутністю є лише абсолютна монархія, а дуалістична — перехідний різновид, який, з одного боку, різні дослідники відносять як до абсолютних, так і до обмежених

¹ Див.: Арановский, К. В. Государственное право зарубежных стран / К. В. Арановский. — М. : Инфра-М, 1998. — С. 180.

монархій, а з другого — вказують, що він по суті не відрізняється від президентських республік, які також називають дуалістичними. Всі перераховані форми державного правління засновані на принципі поділу державної влади, звичайно, окрім абсолютно монархії, однак способи його реалізації в кожній із цих форм різні. Так, якщо законодавча влада при всіх цих формах державного правління здійснюється парламентом, то виконавча влада при дуалістичних монархіях і президентських республіках здійснюється главою держави (монархом або президентом), при парламентських формах — урядом, а при змішаних республіках — главою держави й урядом спільно. Оскільки поділ державної влади є ознакою саме правової демократичної держави, то реальні республіки (президентська, парламентська й змішана) й обмежені (парламентські) монархії належать до форм правління правової держави. У той же час у неправовій державі діє принцип єдиновладдя. Відповідно до цього й форми правління неправової держави є єдиновладними, причому це стосується як реальної монархії, так і номінальної республіки.

И. В. Процюк

МОНАРХИЯ КАК ОСОБАЯ ФОРМА ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРАВЛЕНИЯ

Проанализированы основные признаки монархии как особой формы государственного правления, выделены ее виды, раскрыто внутреннее содержание каждой из них, проанализированы аспекты совпадения и различия между современными ограниченными монархиями и парламентской республикой.

Ключевые слова: форма правления, монархия, виды монархий.

I. V. Protsyuk

MONARCHY AS A SPECIAL FORM OF STATE GOVERNMENT

The main features of monarchy as a special form of state government are analyzed, its types are picked out, internal contents of each of them are revealed, aspects of concurrence and differences between modern limited monarchies and a parliamentary republic are analyzed.

Keywords: form of government, monarchy, types of monarchies.